

**TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA MUTAFAKKIRLAR
MEROSIDAN FOYDALANISH**

*Talaba: **Murtazayeva Billura Hakim qizi***

*Ilmiy rahbar: **Alimardonova Mutabar***

Shahrisabz davlat pedagogika instituti "Pedagogika" fakulteti.

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni shakllantirishda. Mutafakkirlari merosidan foydalanish, bilimlarni o'zlashtirishning ahamiyati, tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarda ekologik mazmunidagi bilimlarni takomillashtirish, muammoli vaziyatlarni yaratish, shuningdek, umumta'lim maktabi o'quv rejalari vadasturlariga tabiat-jamiat o'rtasidagi aloqalarni uyg'unlashtirish, atrof-muhitga jiddiy munosabatda bolish tabiiy resurslarni asrash atrof muhitga zarar yetkazmaslik yashil muhitni shakllantirish o'simliklar dunyosini kengaytirish daraxtlar ekish. O'quvchilarga tabiatning o'rnini hayotimizda qanchalik muhim ekanligi ekologik tafakkurni shakllantirish dunyoqarashini boyitishdir. O'rta Osiyo mutafakkirlari merosidan foydalanish jarayoni, o'qitishda atrof-muhit muhofazasi, o'qitish metodlari, vositalari, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologiyaga oid ijobiy munosabatlari va qarashlari va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqidagi ilmiy manbalarni singdirish jihatlari keltirilgan.*

Kalit so'z: *O'simlik, tabiat, tabiiy resurslar, dunyoqarash, tafakkur ekologiya, madaniy meroslar, atrof muhitni muhofaza qilish.*

Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar bo'yicha darslarni tashkil etishda tabiiy muhit holatining inson ta'sirida o'zgarishi, jonli va jonsiz komponentlarga insonning kuchli antropogen ta'siri tufayli ekologik muammolar vujudga kelayotganligi, sanoat mahsulotlaridan atmosferaning ifloslanishi ekologik muammolarni vujudga keltirganligi, eyuzida ekologik tang vaziyatli hududlarning keskin ko'payishi, global

ekologik inqiroz havfining real ekanligini o'quvchilarga tushuntirish lozim. O'quvchilar tushunishlari lozimki, tabiatni muhofaza qilish hozirgi va kelgusi avlodning ehtiyojlarini hisobga olgan holda tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni saqlashdan iborat. Shu jihatdan o'quvchilarga ekologiya va ekologik tushunchalar haqida ma'lumot beriladi. Xususan, ekologiya hayot jarayonlarini o'ziga xos metodlarda tadqiq qiladigan mustaqil fan hisoblanadi. Ekologiya ijtimoiy hayot bilan bevosita bog'langan tarmoqlari ham rivojlanmoqda. Shu bilan birgalikda turli fanlardan ekologik muammolar jihatlari o'rganiladi. "Ekologiya" tirik organizmlarning (har qanday ko'rinishdagi, barcha darajada uyg'unlashgan) hayot faoliyati qonuniyatlarini ular hayotida kechadigan tabiiy muhitning inson omili ta'sirida yuzaga keladigan holatni o'rganadigan fandır. Shunday ekan, tabiat qonunlarining muvozanatini buzmaslik kerak. Demak, yoshlarga, kelajak avlodga bolalikdan tabiatga mehr-muruvvatli bo'lish tuyg'ularini singdirib borish lozim. Tabiat insonni ma'naviy boyitishning bitmas tuganmas manbaidir. Tabiat bilan inson o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashda ekologik ta'lim-tarbiyaning roli nihoyatda katta. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida amalga oshiriladigan uzluksiz ekologik ta'lim va tarbiya insonning tabiatiga, qolaversa, o'ziga nisbatan yangi munosabatlarning shakllanishini taqozo etadi. Bu o'z navbatida barkamol insonning shakllanishida poydevor bo'lib xizmat qilishi mumkin. Tabiatga nisbatan muhabbat uyg'otish ona Vatanga, uning tabiat yodgorliklari, tarixiy obidalari, xalqimizning an'alariga hurmat ruhida tarbiyalashga, yuksak ma'naviyatli shaxsning shakllanishiga olib keladi. Tabiatni asrab avaylash ardoqlash insonning burchi ekanligi haqidagi ta'limotlar Turoni Turkistondan yetishib chiqqan buyuk olimlarning ta'limotlarida o'z ifodasini topgan. Allomalar o'z davrida tabiatdan foydalanish, ular bilan bog'liq bo'lgan voqea, hodisalar haqida boy ma'lumotlarni yozib qoldirganlar. Tabiatga mehr, yuksak axloq-odobini tarbiyalash lozimligini o'z asarida bayon etganlar. Tabiat - bizni o'rab olgan borliq, olam. Tabiat vaqt va fazoda cheksizdir, to'xtovsiz ravishda harakatda, rivojlanishda va o'zgarishda bo'ladi. Jamiyat ham tabiatning, moddiy olamning o'ziga xos bir bo'lagidir. Tabiiy muhit - tabiiy jism va moddalarning, nimanidir yoki kimnidir o'rab turuvchi, uning hayotiy faoliyati

kechadigan tabiiy sharoitlar mujassamligi. Geografik adabiyotlarda mazkur tushuncha, ko‘pincha, geografik qobiqning inson va uning xo‘jalik faoliyatini o‘rab turgan qismiga nisbatan ishlatiladi. Geografik muhit - jamiyatni o‘rab turgan tabiiy sharoit; ijtimoiy ishlab chiqarishning muayyan tarixiy ko‘pbosqichida tabiatning jamiyat bilan o‘zaro ta’sirda bo‘ladigan bir qismi. Geografik muhit jamiyat taraqqiyotining doimiy va zaruriy sharoitlaridan biri, u mehnat taqsimotiga va xo‘jalik tarmoqlarining joylashishiga faol ta’sir etadi.

o‘z navbatida, jamiyat ham geografik muhitga ta’sir ko‘rsatadi. Jamiyat rivojlanib borgan sari geografik muhit doirasi o‘zgarib, kengayib boradi. Texnogen muhit - aholini o‘rab turgan atrof-muhitning bir qismi botib, inson tomonidan yaratilgan obyektlar, jism va moddalar tushuniladi. Jamiyat rivojlanib borgan sari texnogen muhit takomillashib boradi. Atrof-muhit — aholini o‘rab turgan tabiiy va texnogen muhitni qamrab olgan yashash va mehnat qilish sharoiti. Jamiyat bilan tabiat o‘rtasidagi ta’sir va munosabatlar makon va zamonda o‘zgarib, xilma-xillashib boradi. Inson faoliyati maqsadga to‘g‘ri yo‘naltirilgan bo‘lsa, tabiatdan oqilona foydalanish shu joy, hudud, o‘lkaning yashnashiga olib kelgan. Aks ta’sir esa, noqulay sharoitning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Insoniyat tarixi davomida uning tabiat bilan bo‘lgan munosabati doim o‘zgarib, murakkablashib borgan. Jamiyatning tabiatga ta’sirining ortib borishi va tabiatga munosabatining o‘zgarib borishini besh bosqichga bo‘lish mumkin. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning ahamiyati. Tabiatga muhabbat - juda keng qamrovli va murakkab his-tuyg‘udir. U yuksak ruhiy va aqliy qatlamlarni o‘z ichiga oladigan murakkab bir butunlikni tashkil etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhitga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishga doir tadqiqot ishlarini olib borgan M.Umarovning fikricha, bu hissiyotni biyalashni bolalikning erta yoshidan boshlash muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Har bir bolada o‘zi yashab turgan mahalliy o‘lka va O‘zbekiston tabiatiga muhabbat bilan qarash, unga ko‘ngil qo‘yish ishtiyoqi o‘sib boradi. Bolalikda tug‘ilgan bu tuyg‘um maktab yillarida rivojlanib, boyib boradi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish - bu ularda tabiatga to‘g‘ri munosabatni tarbiyalash va hissiy tajribaga asoslangan, atrof -

muhit haqidagi real bilimlarni anglashning ta'limiy vositasidir. O'rtalab asrlarda O'rtalab Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino va boshqalar tabiatshunoslik fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar. Buyuk alloma Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850) risolalaridan birida bunday deb yozadi: "Bilinki, daryoning ko'zlari yoshlansa, uning boshiga g'am, kulfat tushgan bo'ladi. Odamlar, daryodan mehringizni darig' tutmanglar!" Daryoning "yoshli ko'zlari" deganda Muhammad Muso al-Xorazmiy nimalarni ko'zda tutgan ekan? Ehtimol, u daryo suvining ortiqcha isrof bo'lishini nazarda tutgandir? Vaholanki, buyuk bobomiz, eng avvalo, daryo bilan odamlarni "bir-birlarini tushunishlari", o'zaro mehruhabbat qo'yishlarini nazarda tutgan. 847-yilda Muhammad al-Xorazmiy "Kitob surat ul-arz" nomli asarini yozdi. Unda dunyo okeanlari, quruqlikdagi qit'alar, qutblar, ekvatorlar, cho'lalar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar va o'rmonlar, ulardagi o'simlik, hayvonot dunyosi, shuningdek, yerning asosiy boyliklari hamda boshqa tabiiy resurslar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu risolada matematika, geologiya, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, shuningdek dunyo xalqlarining tabiiy ko'nikmalari va tarixiy-huquqiy bilimlari umumlashtirilgan Abu Nasr Farobiy. So'nggi yillarda bolalarni tabiat bilan tanishtirish fanining istiqbollari Tarix zarfalarida o'zlarining o'chmas, unutilmas nomlarini qoldirgan buyuk pedagoglar bo'lsa tarbiyasida tabiatning ahamiyati uning bola ruhiyatiga qanday ta'sir qilishi haqida ilmiy fikrlarni aytib o'tganlar. Ushbu mavzuni o'rganishda biz G'arb pedagoglaridan: Y.A. Komenskiy, J.J. Russo, I.G. Pestolotsiy kabi olimlarning bola tarbiyasida tabiatning tutgan o'rni haqidagi ilmiy asarlari bilan tanishamiz. Rus pedagoglaridan K.D. Ushinskiyning, "Inson tarbiya predmeti sifatida" asari bilan tanishamiz. Ushinskiy "Men o'z hayot tajribamda shunday xulosaga keldimki, go'zal tabiat yosh qalbgacha shunday katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatgan ekan, hatto pedagogikaning ta'siri ham u bilan raqobatlashishga ojizdir", - degan edi. Bizga ma'lumki, bola dunyoga kelar ekan ilk yoshligidan boshlab tabiat bilan muloqotda bo'ladi. Bu haqda buyuk pedagog

olimlarimiz o'zlari yashab o'tgan davrda, bolaning har tomonlama o'sishida ma'naviy ozuqa beradigan tabiatning noz - ne'matidir deb, ta'kidlab o'tganlar. Biz hozirda o'tmishdagi pedagoglarimizning dono fikrlari va ilmiy asarlariga suyanan holda o'zimizning pedagogik faoliyatimizda foydalanamiz. O'rta asrlarda tabiat haqidagi tushunchalar Yevropa mamlakatlarida deyarli rivojlanmadi. G'arbiy Yevropada fan tushkunlikka tushgan bir davrda O'rta Osiyo olimlari uni rivojlantirdilar. O'rta asrlarda O'rta Osiyo olimlari hali ekologiya fani umuman yo'q bo'lgan davrda tabiat, undagi muvozanat, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlarni aytganlar. Tabiat va uning mahsuli inson uchun ekan, undan oqilona va odilona foydalanish kerak. Yerga, suvga, hayvonlarga boigan munosabatlarimizni yaxshilashimiz bilangina ona tabiatimizni asrab qolishimiz mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarga mehnat tarbiyasini berish ularni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash mehnatga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, kattalar yaratgan mehnat mahsulini e'zozlash, uning qadriga yetish ruhida tarbiyalashni bolalik davridan boshlashi lozim. Bolalarning mehnat tarbiyasi burchagida gulzorda, o'simliklar va hayvonlarni parvarishlash jarayonida amalga oshiriladi. Mehnat tarbiyasi har bir guruhning yosh xususiyatini hisobga olgan holda amalga oshirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Kichik guruhda mehnat tarbiyasini berishda bolalar tarbiyachi bilan birga xonadagi o'simliklarga suv quyadilar, akvariumdagi baliqlarga ovqat beradilar, qushlarga don tashlaydilar, bog'cha hovlisidagi poliz ekinlarini yig'ib - terib olishda ishtirok etadilar. O'rta guruhda mehnat tarbiyasi bir oz murakkablashadi, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining yer maydonchasidagi o'simliklarni o'zlari parvarish qiladilar. Tabiat burchagidagi hayvonlarni o'zlari ovqatlantiradilar, parvarishlaydilar. Katta tayyorlov guruhlarida amalga oshiriladigan mehnat tarbiyasi ham bir muncha o'ziga xosligi, murakkabligi bilan ajralib turadi. Bolalarning o'simliklarga bo'lgan munosabati, mehnat qilishlari jonli tabiatga, Vatanga bo'lgan muhabbatni yanada oshiradi. Tabiat vositasida tarbiya berish umumiy tarbiyaning bir qismi bo'lib, u o'z oldiga bolalarning yosh xususiyatlarini, bilish jarayonlari, qobiliyatlarini yaxshi bilgan holda tarbiya berishni vazifa qilib qo'yadi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, O'rta Osiyo mutafakkirlarining ekologiyaga oid

meroslarini o'rganish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatni avaylab asrash, tabiiy resurslarni kelajak avlodlarga etkazish zarurligi haqidagi tushunchalar shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" T 2017 y.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" T 2016y
3. Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi" T 2016 Y-
4. "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". 2017-yil 30-sentabr, 5198-sonli farmoni. - Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
5. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston